

УДК 372.4:37.034

І. О. СІЧКО

м. Миколаїв

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті на основі аналізу наукового доробку В. Сухомлинського розкрито особливості морально-духовного розвитку особистості школяра, форми, методи та засоби його здійснення, окреслено вимоги до особистості педагога у спілкуванні з учнями. З'ясовано роль моральної свідомості, емоційно-почуттєвої сфери, волевих зусиль, діяльності, відносин у цьому процесі.

Ключові слова: мораль, ідеал, моральна норма, моральність, морально-етичне виховання, морально-етичні цінності.

Постановка проблеми. Актуальним та важливим чинником економічного, соціального та культурного розвитку суспільства, збереження духовних, моральних, етичних, громадянських, національних, родинних, особистісних цінностей, зміцнення гуманістичних основ життя суспільства, утвердження між людьми високої духовності та моралі є виховання дітей та молоді. Школа, сім'я, суспільство сьогодні покликані забезпечити духовне зростання особистості, створивши відповідні умови для засвоєння національних та загальнолюдських цінностей, самовиховання та самореалізації особистості, сприяння її інтелектуальному, фізичному й естетичному розвитку, становлення гуманних взаємин. Морально-етичні цінності особистості передбачають соціокультурний процес впливу суспільства на людину і, власне, активність людини щодо критичного, творчого осмислення певних ролей, цінностей, історичного досвіду в сучасних соціально-економічних, політичних умовах.

Результатом морально-духовного розвитку особистості є засвоєння нею системи морально-етичних норм, основ культури, сформованість духовних запитів, потреб, інтересів, виявлення культури почуттів та гуманних взаємин із оточуючими. Проблеми морально-духовного розвитку особистості дитини – самоцінної, складної, духовної істоти – стали осередком педагогічної системи В. Сухомлинського. «Ми творимо Людину, як скульптор творить свою статую з безформного шматка мармуру: десь у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які потрібно добути, очистити від усього зайвого» [5, 478].

Мета статті. На основі аналізу праць В. Сухомлинського розглянути особливості морально-етичних цінностей особистості школяра, проблеми родинного виховання й співробітництва педагогів і батьків у моральному розвитку дитини.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема виховання моральних почуттів є об'єктом наукового дослідження відомих філософів, багатьох педагогів та психологів, тому що моральні почуття не закладено генетично чи природою, а їх потрібно виховувати, адже саме вони є основою формування моральної особистості.

Ще Аристотель твердив, що не стільки розум, скільки «вірні націлений рух є початком добрих діянь» [2, 16]. Платон вказував на те, що спосіб життя людини визначає характер їхньої моральної свідомості. Конфуцій моральні та духовні прагнення вважав ідентичними. Головним для нього було милосердя, співчуття, любов до людей.

Формування культури особистості сучасної молоді є одним із стратегічних завдань сучасної педагогічної теорії і практики. В останні роки з'явилося чимало досліджень, що висвітлюють різні аспекти морально-духовного виховання підростаючого покоління.

Багато дослідників зверталися до педагогічної скарбниці В. О. Сухомлинського, що містить безліч ідей і порад щодо формування особистості молодших школярів. Окремі аспекти педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського розглядали науковці І. Бех, А. Богуш, І. Зязюн, К. Журба, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін. Водночас педагогічні ідеї щодо морально-етичного виховання в педагогічній спад-

щині В. О. Сухомлинського розглянуто Л. В. Бондар, М. Ф. Колесніченко, Д. В. Кравченко, В. Я. Платоновою, В. М. Рибаченко.

Виклад основного матеріалу. Цінності – це вимоги, звернені до волі; цілі, що стоять перед людиною; значущість тих або інших факторів для особистості. Які цінності, такі й особа, і суспільство. Не випадково проблема цінностей завжди виступає на першому місці в перехідні періоди суспільного розвитку. Саме такий час переживає сьогодні наше суспільство з його нестабільністю, різкими соціальними зрушеннями, дезорієнтацією та дезідентифікацією особи. Все це знаходить своє відображення в процесі переоцінки цінностей. При цьому слід мати на увазі, що за запереченням старих цінностей ховається заперечення старих форм життя суспільства й особистості.

Цінності пов'язані з реальною діяльністю людини. Тільки тоді, коли ми розглядаємо суспільне буття людей в аспекті суб'єкт-об'єктного відношення, ми можемо зафіксувати явище цінностей. Світ цінностей є особливим світом, що характеризується тим, що цінності виражають соціально-особову форму буття явищ дійсності. Цінність – властивість соціуму та його складових компонентів. Вона невіддільна й від самої людини.

В. Сухомлинський вважав, що духовно-моральне виховання тісно пов'язане з навчанням, але певною мірою вони незалежні одне від одного. Людина може мати визнання, вміти працювати, але в плані духовності та моральності бути не розвиненою. Як зазначав В. Сухомлинський, основним завданням учителя є зробити безцінні моральні багатства людства особистим здобутком кожної дитини.

Павлівський педагог прагнув до народження доброти в серці кожного школяра, наголошував, що лише добро вміє захищатися. Надзвичайного значення у вихованні особистості автор надавав формуванню в дитини духовності, яка є мірилом її людської цінності, суспільної значущості.

Своє розуміння духовності він розкриває так: «...ми включаємо в поняття «духовний світ», «духовне життя» такий смисл: сфера духовного життя людини – це розвиток, фор-

мування і задоволення її моральних, інтелектуальних та естетичних запитів і інтересів у процесі активної діяльності. Духовність – осмислення особистістю гуманістичного сенсу цілей власного життя, людської життєдіяльності загалом» [4, 304]. Таке осмислення дає змогу збагнути високу мету, задля якої живе людина, відчутти власну неповторність, усвідомити відповідальність за все, що вона робить, зрозуміти, «що життя – це постійна, невідступна боротьба зі злом в ім'я перемоги добра на землі».

У своїх працях видатний педагог визначає три основні завдання, які стоять перед учителем щодо формування морально-духовних цінностей дітей: формування морально-духовних звичок, передусім звички поступитися власними інтересами, якщо треба віддати свої сили в ім'я добробуту іншої людини; виховання моральної звички в саморозумінні, емоційному переживанні й самооцінюванні власних учинків, особливо тих, які відображають ставлення до своїх рідних, близьких, праці; розвиток педагогічних основ духовно-моральних звичок та рис.

Аналіз спадщини В. Сухомлинського в аспекті формування морально-духовних цінностей показує, що критеріями вихованості дитини вчений вважав життєрадісне світосприймання дитини, здатність бачити поруч із собою людину, брати близько до серця її радощі й горе, тривоги та хвилювання; віра в іншу людину; багате духовне життя у світі прекрасного.

Формування морально-духовних цінностей у працях В. Сухомлинського розглядається як шлях від поняття до переконання, що передбачає виховання моральних почуттів, ідеалів, знань, учинків, звичок.

В. О. Сухомлинський пов'язував моральне виховання особистості з її розумовим розвитком, оскільки морально-духовні утворення, які за своєю природою є емоційними, завжди містять пізнавальний складник. Особистість свідомо привласнює певні морально-духовні цінності, які виявляються у її вчинках. Педагог вважає, що духовна культура людини буде неповною, якщо вона не володіє знаннями, що є основою моральної культури. Він констатує необхідність сформувавши у вихова-

нців систему позитивних поглядів на життя, дати найнеобхідніші знання про емоційно-психічні й духовні потреби людини й навчити користуватися цими знаннями в житті, праці, взаєминах з іншими людьми [1, 45].

Педагог подає важливі норми моральності, дотримання яких зводиться до плекання в собі добра, правди, честі, духовної краси, моральної гідності, доблесті, творіння добрих справ, учинків, а також протистояння злу, неправді, безчестю, потворності, викриття моральної безхребетності, безпринципності, егоїзму, пристосуванства.

Ці знання він називає «азбукою самопізнання і самоствердження, культурою духовного життя особистості» [10, 108]. Разом із тим, як вважає педагог, така «азбука моральної культури входить у свідомість і душу лише тоді, коли в шкільному колективі є елементарна культура людських взаємовідносин» [9, 449]. Саме тому у своїй практичній діяльності він намагається сформувати між школярами такі взаємини, за яких кожен член колективу черпав би у своїх ровесників духовні багатства, віддавав їх іншим і тим самим збагачувався би сам.

Процес морально-духовного розвитку особистості можливий лише за умови багатогранної духовної діяльності, без якої, на думку педагога, немає прагнення до ідеалу, немає людської особистості. Уся майстерність виховання полягає в тому, щоб, знаючи, якою повинна бути людина, вміти одухотворити її прагненням до свого власного ідеалу [5, 532].

Ідеал – це духовна серцевина особистості. Прагнення до ідеалу – це перший поштовх, стимул до самовиховання, без якого духовне життя особистості не є повноцінним. З огляду на це педагогові важливим бачиться розвинути в підлітків, юнаків і дівчат здатність бути виховуваними, навчити їх виховувати самих себе. Здатність бути виховуваним – це чутливість душі, чутливість серця вихованця до найтоншого відтінку слова вихователя, до його погляду, до руху, до посмішки, до задумливості й мовчазності... [6, 494].

Програма виховної роботи з учнями, на думку В. Сухомлинського, повинна розкривати перед школярем той моральний ідеал, який у скарбниці духовних цінностей суспі-

льства є критерієм моральності, певним взірцем високоморальної поведінки. Моральні скарби суспільства, які відкриває перед школярем учитель, стають індивідуальним надбанням кожного з них, перетворюються на норми та правила моральної поведінки. Пізнаючи моральну красу, добро, справедливість, вихованець пізнає власну особистість, «починає міряти себе найвищою міркою моральності» [9, 257].

Істотну роль у морально-духовному розвитку особистості відіграють вольові зусилля особистості. За їхньої допомоги відбуваються гальмування виявів его-потягів, що стають на заваді вихованню людяності [4, 630]. Важливим, необхідним елементом духовного життя особистості є усвідомленість вольових зусиль, свідоме керування ними. Вольові зусилля як активні прояви думок і почуттів народжуються тоді, коли вихованець переконаний, що робота, яку він здійснює, не є межею, коли перед ним відкривається перспектива більш серйозної праці [4, 219–220].

На думку В. Сухомлинського, «щоб підкоритися розумним, доцільним, необхідним, обов'язковим вимогам суспільства, людина повинна вміти підкоряти саму себе, мати в собі силу волі, здатну наказувати, стримувати. А щоб підкоритись самому собі, щоб утвердити в собі повелителя, потрібно глибоко поважати себе» [10, 59].

Воля є механізмом, який дає можливість керувати власною поведінкою, психічними процесами та мотивацією. У ній відображається активність людини, спрямована не на зовнішній світ чи інших людей, а на саму себе. Вольова регуляція характеризується свідомою навмисністю поведінки, що ґрунтується на розробці програми досягнення мети, свідомим вибором певного способу дії з низки можливих, оцінкою перепон на шляху до мети, необхідністю мобілізації вольових зусиль для подолання перешкод [1, 488].

Азбукою моральних ідей і переконань є моральні звички. Завдяки моральній звичці норми моралі стають духовним набутком особистості. Без моральної звички неможливе самоствердження, самовиховання, повага до себе [3, 193]. Важливим чинником виховання моральних звичок є совість і воля шко-

лярів, які спонукають їх до високоморальних учинків.

В. Сухомлинський розробив програму формування моральних звичок, яку ефективно застосовував у своїй практичній діяльності.

Ефективність керівництва духовним життям за будь-яких умов залежить насамперед від характеру активної діяльності: від того, як вона утверджує в свідомості школяра величні благородні почуття і до якої нової, більш серйозної, діяльності вона його спонукає.

Морально-духовний розвиток особистості не відбудеться без глибокої поваги себе, без усвідомлення вихованцем власної моральної гідності. «Багате духовне життя характерне тим, що учень, долаючи труднощі в ім'я суспільних інтересів, усвідомлює себе як особистість, осмислює свою моральну гідність. Без подолання труднощів самоутвердження неможливе, неможливе й багате духовне життя, уповільнюється духовний розвиток» [10, 221].

Чим більше властиве діяльності вихованців подолання труднощів, тим глибший їх духовний розвиток, тим яскравіше помічається єдність думки, емоцій і їхнього активного прояву – вольових дій. Усвідомлення своєї переваги над труднощами, усвідомлення ролі інтелекту й розуму в цій перемозі є найважливішим стимулом духовного життя вихованців [8, 22].

На переконання В. Сухомлинського, справжня морально-духовна досконалість особистості неможлива без постійної праці над собою. «Ця досконалість пов'язана з процесами глибокого духовного очищення, пробудження всіх людських можливостей і здібностей, росту свідомості й самосвідомості особистості» [9, 223].

Вогнищем духовного життя є школа. Місія педагога полягає в тому, щоб у школі в усій повноті розкривалося багатство інтелектуальної, емоційної, моральної сфер духовного життя особистості.

В. Сухомлинський називає два джерела духовно-морального виховання особистості, зокрема спеціально створені моральні, трудові, творчі взаємини у колективі, слово вихователя, передача молодому поколінню етичних цінностей та середовище, що дає дитині

наочні уроки, які розкривають зміст моральних понять [7, 20].

На думку педагога-практика, виховний задум має здійснюватися активною діяльністю самих учнів. Вихованцеві слід не лише демонструвати зразки морально-духовного життя, а ставити їх у позицію суб'єкта суспільно значущої дії. Через те в Павлівській школі впроваджувалися різні форми роботи за участі школярами з урахуванням специфіки їхнього вікового періоду. Це, зокрема, створення Куточка Казки, або Куточка Краси, походи місцями бойової слави, екскурсії, знахідки матеріальних і духовних цінностей, літературно-творчі гуртки, шкільний літературний журнал «Наша творчість» тощо [3, 23].

Педагог неодноразово наголошував (та дотримувався цього принципу в практичній діяльності), що кожна виховна справа має стати суттю духовного життя школярів, а не прив'язуватися штучно. Він застерігав від вияву псевдотурботи про моральність дитини, яка не передбачає індивідуально спрямованої роботи з вихованцем, його емоційно-почуттєвою сферою: масовість заходів, залучення до діяльності культурно-освітніх закладів, спортивних організацій, доведення до абсурду організації життя вихованців. На його думку, усі види діяльності мають проходити через сферу почуттів школяра.

Носієм і проповідником морально-духовної культури у школі є вчитель. Його виховна діяльність має полягати в розвитку, зміцненні індивідуальності, особистої гідності кожної дитини [8, 42].

Морально-духовний розвиток особистості вимагає вдосконалення педагогічного процесу в напрямі підвищення культури морально-емоційних взаємин між вихователем і вихованцем, забезпечення їхнього духовного спілкування [5, 473]. Духовне спілкування між учителем і учнем, на думку педагога, – це втілення педагогічних ідей, поглядів, переконань у людські взаємини, вчинки, поведінку, передавання інтелектуальних, моральних, естетичних багатств людства від особистості вчителя до особистості учня. Основою їхніх взаємин має бути людяність, чуйність, душевність, вимогливість [9, 476–477]. Попри це, вчителю мають бути властиві: гармонійна

єдність ідеалів, принципів, переконань, поглядів, уподобань, смаків, симпатій і антипатій, морально-етичних засад у його словах і вчинках; великий авторитет, який твориться єдністю вчинків, поведінки й слова педагога; висока освіченість – духовна потреба нести свої знання людям.

Висновки. Отже, формування морально-етичних цінностей учнів найважливіший етап у всебічному та гармонійному розвитку особистості. Тому не випадково в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського саме цій проблемі приділено багато уваги. Розроблені педагогом основні норми моральної вихованості для дітей ґрунтуються на творчому використанні багатого потенціалу загальнолюдських моральних цінностей і є складовою частиною його цілісної педагогічної системи. Перспективу подальшого дослідження проблеми морально-етичних цінностей особистості ми вбачаємо в пошуку ефективних шляхів виховання підростаючого покоління, особливо в галузі формування в молоді духовних цінностей.

І. О. СІЧКО

Mykolaiv

FORMATION OF MORAL AND ETHICAL VALUES OF PUPILS IN THE CONTEXT OF PEDAGOGICAL IDEAS OF V. SUKHOMLYNSKYI

The features of moral and spiritual development of pupil's individual and forms, methods and means of its implementation are revealed in the article on the basis of V. Sukhomlynskyi's scientific achievements analysis; the requirements to the teacher's individual for communication with pupils are outlined. The role of moral consciousness, emotional and sensual sphere, willpower, activities, relationships in the process is determined.

Key words: morality, ideal, moral standards, ethics, moral and ethical education, moral and ethical values.

И. А. СИЧКО

г. Николаев

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье на основе анализа научного наследия В. Сухомлинского раскрываются особенности морально-духовного развития личности школьника, формы, методы и средства его осуществления, обозначены требования к личности педагога в общении с учениками. Выясняется роль нравственного сознания, эмоционально-чувственной сферы, волевых усилий, деятельности, отношений в этом процессе.

Ключевые слова: мораль, моральная норма, нравственность, морально-этическое воспитание, морально-этические ценности.

Список використаних джерел

1. Авдеев А. А. Наука о душевном здоровье. Основы православной психотерапии / А. А. Авдеев, В. К. Невярович. — М. : Руський Хронографъ, 2001.
2. Аристотель. Большая этика // Сочинения в 4 т. — Т. 4. — М., 1976—1984.
3. Бакалюк В. Ідеї В. Сухомлинського у сучасній школі // Управління школою (Основа): Науково-методичний журнал. — 2004. — № 13. — 32 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : [підручник] / Іван Дмитрович Бех. — К. : Либідь, 2008. — 848 с.
5. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. Монографія. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. — 272 с.
6. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. — М. : Флинта Наука, 1998. — 168 с.
7. Каралаш Н. Г. Криза духовності та ціннісних орієнтацій індивіда. Духовність українства: Збірник наукових праць / Н. Г. Каралаш. — Вип. 3. — ЖДПУ, 2001. — С. 36—38.
8. Постельняк А. І. В. О. Сухомлинський: діалог із сучасністю. — Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2003. — 178 с.
9. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина / В. А. Сухомлинский. — 3-е изд. — М. : Молодая гвардия, 1979. — 335 с.
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. — Т. 3. — К. : Рад. шк., 1977. — С. 304.

Стаття надійшла до редколегії 20.08.2014